

Оксана Головата
ORCID: 0000-0003-2232-819X
Володимир Луньов
ORCID: 0000-0002-2338-6095

**ВНЕСОК Г.В. БЛИЗНІНА В РОЗВИТОК МЕТЕОРОЛОГІЇ В
ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОМУ РЕАЛЬНОМУ УЧИЛИЩІ**

**CONTRIBUTION G.V BLITHNINA IN THE DEVELOPMENT OF
METEOROLOGY IN ELISAVETHRAD REAL SCHOOL**

У 70–80 роках XIX століття значного розвитку в Єлисаветградському земському реальному училища набула метеорологія. Одна з головних причин, що сприяла розвитку цих галузей науки, полягала у практичному використанні метеорологічних даних, в першу чергу в сільському господарстві. Дослідження в сільськогосподарській метеорології сьогодні вважають фундаментальними знаннями для сільського господарства. Вивчення архівної спадщини Г. Я. Близніна є досить актуальним і в наш час.

Гаврило Якович Близнін - видатний науковець та педагог. Питанням його життя та наукової діяльності займався ряд дослідників, науковців та державних діячів. Це, зокрема, праці його сучасників, тобто дореволюційного періоду, та дослідників років незалежної України.

Так, єлисаветградський міський голова О. М. Пашутін у своєму «Історичному нарисі міста Єлисаветграда», що вийшов у світ 1897 року, коротко описав життя Єлисаветградського земського реального училища та відкритих при ньому установ, однією з яких була метеостанція на чолі з Близніним. Автор висвітлив діяльність та основні здобутки станції, а також значимість спостережень вологості ґрунту та інших метеорологічних показників для різних галузей народного господарства [6, с. 100].

За радянського періоду творчістю Г. Я. Близніна належним чином ніхто не займався і лише в роки незалежності України виникла потреба в такому дослідженні. Так, в 2009 році до 85-ї річниці Кіровоградського національного технічного університету вийшла книга «Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис», розробкою якої займалася кафедра гуманітарних наук та документознавства. Перший розділ цієї книги «Становлення технічної освіти в Єлисаветграді в кінці XIX - початку XX століття» написав Орлик В.М. Він, зокрема, описав професійний і життєвий рівень викладацького складу ЄЗРУ [7, с. 25] та дослідницьку діяльність Г.Я. Близніна, пов'язану з метеостанцією при училищі [7, с. 21].

Гаврило Якович Близнін народився 22 вересня 1838 року в Петербурзі у родині військовослужбовця [10, с. 29]. Мати Гаврила володіла маєтком Березівкою (Почтарєво, Олександрійського повіту Херсонської губернії).

Невдовзі після народження Гаврила Яковича, його батько, який на той час вже був в чині генерала, отримав призначення в Миколаїв і всією сім'єю довелось здійснити далеку подорож на південь. У віці 8 років хлопчика віддали до пансіону, а потім, коли йому виповнилося 11, відвезли в Одесу і направили на повне утримання в один із найкращих пансіонів.

В 1852 році його прийняли в четвертий клас Ришельєвської гімназії і поселили в пансіон при ній [1, с. 46]. відмінно склав екзамени в Ришельєвській лицей і був зачислений студентом в камеральне відділення.

В лицей юнак гаряче взявся за вивчення улюблених ним предметів: хімії і природознавства.

1874 року у Єлизаветграді відкрилася перша в регіоні метеорологічна станція, під керівництвом математика Р. В. Пржишиховського. А от справжнього розквіту ця установа при славнозвісному Земському реальному училищі (нинішній коледж ЦНТУ) зазнала в часи керування нею, випускником Ришельєвського лицей м. Одеси Гаврилом Яковичем Близніним. Керівники метеорологічної станції стали членами-кореспондентами Головної фізичної обсерваторії Росії, метеостанція уже у 80-х рр. XIX ст. бере участь в одночасних спостереженнях за кліматом Північної півкулі, координованих із Вашингтона і входила до переліку установ Міжнародного метеорологічного бюлетеня. Відомо, що особисту підтримку Єлизаветградській метеорологічній станції надавав барон Федір Остен-Сакен, директор департаменту внутрішніх відносин МЗС, чий пращур свого часу служив в Єлизаветградському гусарському полку. Гаврило Близнін, викладач хімії та природничих наук чи не власним коштом організував густу мережу добровільних спостерігачів по всій Єлизаветградській округі на декількох тисячах квадратних десятин.

З 1882 року Близнін, не залишаючи уроків в училищі, число яких у нього, між іншим, значно зменшилося, більшу частину всіх сил та інтересів зосередив на метеостанції при реальному училищі. Ця станція була заснована викладачем математики і фізики Р. В. Пржишиховським. Правильні спостереження почалися з 1874 року, обмежені спочатку тільки записами термометра і барометра. В тому ж році Головна Фізична Обсерваторія дозволила завідувачу станції взяти деякі прилади, що знаходилися без вжитку в м. Балті. В 1875 році станція мала вже будку для розміщення інструментів, встановлену за вказівками Вільда, психрометр, термометри шах. і тіп., флюгер, дощомір і прилади для визначення кількості пари [2, с. 21]. Коли Гаврило Якович став завідувачем станції, її діяльність почала розширюватись. Він прилучив до другорядних спостережень десятки добровольців, переважно із сільської інтелігенції. Таким чином, весь прилеглий район покритися густою метеорологічною сіткою, яка пізніше злилася з сіткою, організованою для всього півдня Росії професором О.В. Клосовським [2, с. 22]. З перших днів свого завідування Близнін звернув увагу на виявлення зв'язку між метеорологічними факторами і явищами сільськогосподарського життя. Потім він приступив до зведення матеріалів за перші 13 років існування Єлизаветградської метеостанції (1874 - 1886 рр). Результати цього зведення були

розміщені в статті, надрукованій Близніним в 1888 році: «Кліматичні дані Єлисаветграда і його повіту» [9, с. 60]. Для південного господарства головне значення мають опади, саме тому на їх реєстрацію було звернено особливу увагу і в той же час Гаврило Якович дійшов висновку, що одне спостереження опадів, без вивчення способів їх розподілу в ґрунті, ще не може дати сільським господарям ніяких вказівок. Саме тому з 1887 року він почав постійно спостерігати за змінами вологості ґрунту і підшукав пояснення аномалій. Спостереження над ґрунтовою вологою послужили Близніну матеріалом для його відомої роботи, яка пролила світло на це цікаве для сільських господарів питання. Врешті-решт він почав роботу над двадцятип'ятирічним зведенням Єлисаветградської метеостанції, де спостереження над змінами температур він завершив в 1901 році. До спостережень змін опадів Близнін мав намір приступити з осені. Це зведення спостережень саме по собі дуже цінне і мало б послужити матеріалом для нових висновків.

Значну частину свого життя Гаврило Якович Близнін присвятив метеорологічній діяльності, що набула важливого значення мало не в кожній сфері народного господарства.

Особливо важливе наукове значення мають праці Г.Я. Близніна, присвячені циркуляції вологи в ґрунті. Визначення вологості ґрунту при Єлисаветградській метеостанції розпочалися Гаврилом Яковичем в 1887 році і з тих пір регулярно велися до його смерті. [2, с. 21]. Він приступив до свого дослідження в той час, коли в Росії ще не було закладів, які б дбали про організацію досліджень з метеорологічних питань сільського господарства, і, таким чином, став піонером в цій області науки [8, с. 58]. Праці Г.Я. Близніна з дослідження вологості ґрунту мають величезну перевагу перед дослідженнями деяких інших вчених, присвячених цьому ж питанню. Завдяки дослідом температури ґрунту на різних глибинах при відмінних умовах, Гаврилу Яковичу вдалося встановити доволі цікавий і важливий факт, що в багатьох випадках зміни вологості відмінних шарів ґрунту пояснюється переміщенням вологи у вигляді пари з більш теплих шарів у холодніші з виникненням роси. Він показав також, з якими обмеженнями можна користуватися спостереженнями за допомогою лізиметрів для судження про переміщення вологи у ґрунті. Зроблені висновки над спостереженнями дали Гаврилу Яковичу підстави прийняти рішення про найбільш вигідну глибину оранки, питанню досить важливого для сільського господарства, а свої висновки привів досвідом.

Як завідувач Єлисаветградської метеостанції, Гаврило Якович переймався питаннями, що цікавили земства. Один із своїх дослідів він присвятив питанню про те, які метеорологічні умови найбільш сприятливі для врожайності озимої пшениці в Єлисаветградському повіті. Матеріалом для цієї праці послуговували сільськогосподарські записи деяких економій в повіті за довгий час, з якими зіставлялися результати спостережень Єлисаветградської і деяких інших станцій [3, с. 16].

Крім того, Близнін проводив спостереження над затемненням сонця та

прослідкував його вплив на метеорологічні показники [3, с. 5]. Ці та інші спостереження знаходять своє відображення у звітах Єлисаветградської метеостанції та щорічному тиражу таблиць метеорологічних спостережень в кількості 100 примірників [2, с. 3].

Також Гаврило Якович скористався спостереженнями своєї станції для перевірки однієї з досить поширених на півдні Росії народних прикмет про погоду, зокрема про періодичність холодних і теплих зим.

Будучи головою місцевого Відділу Російського товариства народного здоров'я, що виник за його ж ініціативою, Г. Я. Близнін надавав допомогу лікарям при розробці питань про вплив погоди на здоров'я, надаючи їм необхідні метеорологічні дані з необхідними поясненнями. Крім того, він надрукував статтю про вплив атмосферних опадів на виникнення хвороб горла [8, с. 59].

Не можна не згадати ще про одне починання Гаврила Яковича: це організація першої на півдні Росії густої дощомірної сітки, район якої обмежувався одним Єлисаветградським повітом. Спостереження Єлисаветградської сітки до її злиття з сіткою професора А. В. Класовського видавалися у вигляді літографічних бюлетенів. Гаврилу Яковичу належить також ініціатива в розподілі прогнозів Головної Фізичної Обсерваторії серед сільських господарів. За його порадою земство Єлисаветградського повіту подало клопотання про те, щоб обсерваторія щоденно по телеграфу посилала Єлисаветградській станції короткі відомості про стан погоди в Європі і, якщо можливо, прогноз на інший день. Про їх розповсюдження в своєму повіті Гаврило Якович дбав особисто [2, с. 22].

За наполегливість у науковій діяльності та праці по метеорології, Г. Я. Близніну були присуджені такі нагороди та відзнаки:

1) На сільськогосподарській і фабричній виставці в 1884 році в Одесі метеостанції при Єлисаветградському земському реальному училищі було присуджене почесне звання «за систематичне вироблення спостережень і перше їх застосування на півдні Росії з сільськогосподарськими цілями»;

2) Імператорською Академією наук нагороджено за заслуги по дослідженню клімату Росії і затверджений 9 квітня 1885 року кореспондентом Головної Фізичної Обсерваторії;

3) Товариство природодослідників при Імператорському Новоросійському університеті обрало 11 жовтня 1885 року в діючі, а 17 березня 1886 р. в почесні члени товариства.

4) від розпорядчого Комітету Херсонської земської сільськогосподарської і промислової виставки 1890 р. отримав за атлас метеорологічних таблиць нагороду першого ступеня – золоту медаль (свідоцтво від 19 жовтня 1890 року);

5) від Імператорського Московського товариства сільського господарства отримав срібну медаль за представлену на Всеросійській виставці 1895 року діаграму вологості ґрунту (від 15 грудня 1895 р.);

6) на Всеросійській промисловій та художній виставці в Нижньому Новгороді присвоєно диплом першого розряду за організацію зразкової

метеорологічної станції в Єлисаветграді і за перші в Росії, досить важливі для сільського господарства, дослідження вологості ґрунту [4, с. 21];

7) від Імператорського Незалежного Економічного Товариства за довготривалу і плідну діяльність на користь науки і російського хліборобства присвоєна золота медаль (грамота від 24 травня 1897 р.) [5, с. 66].

Отже, метеорологічна діяльність Гаврила Яковича Близніна досить складна та різноманітна. Вона охоплює різні сторони життя Єлисаветградського повіту та є корисною як в науковому, так і прикладному плані.

Джерела та література

1. ДАКО. - Ф.60, спр. 57 «Краткие списки (характеристики) преподавателей училища».
2. ДАКО. - Ф.60, спр. 82 «Отчет о состоянии Елисаветградской метеорологической станции. Решения комиссии по образованию деятельности училища».
3. ДАКО. - Ф.60, спр. 92 «Переписка с попечителем Одесского учебного округа о работе Метеорологической станции, о проведенной публичных чтений и др.»
4. Отчет о состоянии Елисаветградского земского реального училища в 1876/7 академическом году. И о метеорологической станции за все время ее существования. - Херсон: Тип. Н.О. Ващенко, 1878. С. 21.
5. Памяти Г.Я. Близнина. Издание Елисаветградского земского реального училища. Елисаветград: Лито-Типография Н.Ш. Сейдера, 1902. – 80 с.
6. Близнин Г.Я. Высоты полей вод реки Ингула у Елисаветграда. – В кн.: Памяти Г.Я. Близнина. Елисаветград, 1902. С. 1–15.
7. Грабов А. На смерть Г.Я. Близнина. В кн.: Памяти Г.Я. Близнина. - Елисаветград, 1902. С. 31–33.
8. Каминский А. Гавриил Яковлевич Близнин. Некролог, помещенный в №8 Метеорологического Бюллетеня Николаевской Главной Физической обсерватории за 1901 год. В кн.: Памяти Г.Я. Близнина. Елисаветград, 1902. С. 57–61.
9. Близнин Г. Отчет метеорологической станции за 1890 год. Сборник Херсонского земства, 1891. №3. С.59–67.
10. Босько В.М. Визначні постаті Степової Еллади. Кіровоград: Видавн. центр «Інформаційна мережа», 2004. С. 29.